

مبانی استنباط احکام
در
حقوق اسلامی و حقوق موضوعه

منابع غیر لفظی
(احکام عتاق و احکام اجماعی)

(جلد دوم)
(ویراست سوم)

سعید رجحان
استادیار دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

یوان: مبانی استنباط در حقوق اسلامی و حقوق موضوعه (جلد ۲: منابع غیرلفظی: احکام عقلی و احکام اجماعی) ویراست سوم

تألیف: دکتر سعید رجحان

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

ویراستار ادبی، صفحه‌آرا و طراح جلد (یونیفرم): محمد روشنی

نمایه‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان تهران

چاپ اول: ۱۳۹۶

قیمت: ۱۴۵/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۲۱۴-۶۰۰-۶۱۷-۵

تهران: بزرگراه شهید بهشتی - پلاک ۱۴۲ - پست‌کد ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • پت: ۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی: www.kehnesa.ir • E-mail: press@isu.ac.ir

سرشناسه: رجحان، سعید، ۱۳۴۱-

عنوان و نام پدیدآور: مبانی استنباط در حقوق اسلامی و حقوق موضوعه (جلد ۲: منابع

غیرلفظی: احکام عقلی و احکام اجماعی) ویراست سوم / تألیف: سعید رجحان.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام (ع) ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۵۴ ص.

شابک: ۹۷۸-۲۱۴-۶۰۰-۶۱۷-۵

موضوع: اصول فقه

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ م ۳ ر ۱۶۳ / BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۸۸۹۰۰

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکل از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

۹	سخن ناشر
۱۱	پیشگفتار (چاپ اول)
۱۵	پیشگفتار (چاپ دوم)
۱۹	بخش اول: مروری بر مباحث ضروری
	فصل ۱. گزاره‌های کشفی و اعتبار - امور عینی و ذهنی - منطق کشفیات و اعتباریات
۲۱	فصل ۲. فقه و شرایط امروز
۲۵	فصل ۳. فقه با کدامین رویکرد؟ بر اساس کدامین پارادایم؟
۳۱	مباحث تفصیلی مربوط به بخش اول
۴۵	بخش دوم: منابع غیر لفظی احکام
۵۵	مقدمه
۵۷	فصل ۴. احکام عقلی
۵۹	مبحث اول: احکام مستقله عقلی
۵۹	گفتار اول: مسئله چیست؟
۶۴	گفتار دوم: بررسی تاریخی و سیر تحولات اندیشه عدالت خواهانه بشری
۷۶	گفتار سوم: معنای حسن و قبح عقلی
۷۸	گفتار چهارم: معنای ذاتی بودن حسن و قبح
۸۲	گفتار پنجم: واقعیت حسن و قبح
۸۳	گفتار ششم: احکام عقلی و معنای مورد نظر از آن

۹۴	گفتار هفتم: ملاک حسن و قبح
۹۹	گفتار هشتم: ادله قائلین به حسن و قبح عقلی
۱۰۲	گفتار نهم: طرح چند اشکال و پاسخ آنها
۱۰۸	مباحث تفصیلی مربوط به مبحث اول: احکام مستقله عقلی
۱۳۵	مبحث دوم: غیر مستقلات عقلیه
۱۳۵	مقدمه
۱۳۵	گفتار اول: حکم مقدمه افعال الزامی
۱۳۶	یکم: مقدمات واجب
۱۴۲	دوم: مقدمات حرام
۱۴۵	گفتار دوم: بحث ضد
۱۴۵	یکم: تبیین بحث
۱۴۷	دوم: اثار و نتائج ایر بحث
۱۴۹	سوم: اقوال علما در بحث ضد
۱۵۰	چهارم: تحقیق در اترال
۱۵۳	گفتار سوم: اجتماع امر و نهی
۱۵۳	یکم: توضیح مفردات عنوان بحث
۱۵۵	دوم: اعتبار قید مندوحه
۱۵۵	سوم: ادله قائلین به امتناع
۱۵۶	چهارم: ادله قائلین به جواز
۱۵۹	گفتار چهارم: دلالت نهی بر فساد
۱۵۹	یکم: مقدمه
۱۶۰	دوم: تبیین موضوع بحث
۱۶۲	سوم: تحقیق در اقوال
۱۶۵	گفتار پنجم: قیاس
۱۶۵	یکم: تبیین بحث
۱۷۱	دوم: اجتهاد در علت
۱۷۲	سوم: راه‌های کشف علت در اصل (مسالك العلّه)
۱۷۶	چهارم: اقسام قیاس
۱۷۶	پنجم: حجیت قیاس

۱۸۴	ششم: طرح چند اشکال مهم
۱۹۰	گفتار پنجم: استصلاح
۱۹۰	یکم: تبیین بحث
۱۹۲	دوم: استصلاح از نگاه اصولیین اهل سنت
۱۹۲	سوم: استصلاح از منظر اصولیین امامیه
۱۹۳	چهارم: مصلحت اندیشی در فقه امامیه
۲۲۱	بحث تفصیلی مربوط به مبحث غیرمستقلات عقلیه
۲۲۱	ولایت تکوینی و تشریعی الله
۲۲۱	اثار ولایت تکوینی و ولایت تشریعی الله و خلفاء او در روی زمین و عالم ملک
۲۳۱	فصل ۵. احکام اجماع
۲۳۱	مبحث اول: اجماع از نگاه اهل سنت
۲۳۲	گفتار اول: اجماع از نظر تاریخی
۲۳۳	گفتار دوم: تعریف اصطلاحی اجماع
۲۳۴	گفتار سوم: حجیت اجماع؛ بررسی مکان دلالت «اجماع» بر «حکم الهی»
۲۳۵	مبحث دوم: اجماع از نگاه امامیه
۲۳۵	گفتار اول: تعریف اصطلاحی اجماع از منظر اصولیین امامیه
	گفتار دوم: مدلول اجماع از نظر اصولیین امامیه - چیست؛ قول معصوم (علیه السلام) یا رأی معصوم (علیه السلام)؟
۲۳۶	
۲۳۷	گفتار سوم: چگونگی دلالت اجماع بر رأی معصوم (علیه السلام)
۲۴۵	کتابنامه
۲۴۷	نمایه

پیشگفتار (چاپ اول)

گذشته، حال و آینده‌ای که پیش روی ماست.

«من! کفر! امم هراسان نیستم؛ من از فقر! امم هراسان نیستم؛ من از بی‌تدبیری! امم بیمناکم.»^۱ «امیر گرامی اسلام (علیه السلام)»^۲

«سه وظیفه یکره ساده، بی دشوار و دیگری پیچیده را در نظر بگیرید. ساخت یک قایق تفریحی می‌تواند به نسبت ساده باشد. این کار درباره چیزهایی مثل نسبت حجم آب جابجا شده و طول قایق است. ساخت یک هواپیما بسیار دشوارتر و شامل هماهنگ‌سازی هزاران سیستم‌ها و شبکه‌ها است. اما حتی در آن هم قطعات را می‌توان به سادگی درک نمود و رفتارهای لازم را پیش‌بینی کرد. اما تصمیم درباره استفاده مؤثر از این هواپیما (یا آ. ق. ای) بسیار پیچیده است: چه کسی می‌تواند با قاطعیت بگوید کار درست چیست؟ یا - بی‌مهم‌ترین چیز در این وضعیت کدام است؟ اتخاذ چنین تصمیم پیچیده‌ای به معنای آنرا رفتن از تحلیل سطحی و استفاده از تکنیک‌های ساده و صرف بالا و پایین آوردن ارقام بوده و مستلزم غواصی در ذهن جستجوگر است»^۳

شاید بتوان مهم‌ترین ویژگی فقه در دوره‌های گذشته‌اش را رویکرد فردگرایانه حاکم بر آن دانست. همچنان‌که مهم‌ترین ویژگی فقه در شرایط فعلی کشور جمهوری اسلامی ایران، در حضور آن در عرصه اجتماع و در اداره کشور است. اما به نظر می‌رسد در آینده‌ای که پیش روی ماست و من از آن به دوره سوم یعنی دوره

۱. ما اخاف علی امتی الفقر (الکفر - فی روایه): بل اخاف علیهم سوء التدبیر (عوالی اللالی، ج ۴، ص ۳۹).

۲. اقتباس از مقاله «پنج ذهنیت یک مدیر»، نوشته جاناتان گاسلینک، رئیس مرکز مطالعات رهبری در دانشگاه اکس‌تر انگلیس و «هنری مینتز برگ» استاد مطالعات مدیریتی دانشگاه مک گیل کانادا.

پس از استقرار حکومت اسلامی در ایران تعبیر می‌کنم، ویژگی «حکمرانی» فقه می‌باشد و این درحالی است که به‌منظور دستیابی به سطح شایسته‌ای از آن، دستان به اندازه کافی پُر نیست. اگرچه در سال‌های اخیر عنوان «فقه حکومتی» تا حدودی به همین خصیصه اشاره دارد، اما در وضعیت فعلی‌اش نمی‌تواند به اندازه کافی پاسخ مناسبی به نیاز فزاینده‌ای دهد که در امر مهم «حکمرانی» با آن مواجهیم. به‌نظر می‌رسد این عنوان از نظر تاریخی مترادف با معنای «ولایت» در ادبیات کلام شیعی ما باشد. در این صورت می‌توان از آن به «حکمرانی فقهی» یا «فقه ولایی» تعبیر نمود. اما باید توجه داشت که این عبارت، صرفاً یک عنوان یا واژه و حتی یک پارادایم نیست؛ بلکه پارادایمی است که پارادایم‌های متعددی را با خود مطرح می‌سازد. و این در حالی است که اندیشه «حکمرانی شایسته» (good governance) در جامعه جهانی با هدف توجه به ارزش جدید از حکومت، مطرح شده است. مهم‌ترین دستاورد این اندیشه را می‌توان به عمیق به توسعه پایدار و همه‌جانبه آحاد انسان و حرکت به سوی تحقق «سرمایه اجتماعی» (social capital) در ادامه تفکر «انسان اقتصادی» و «سرمایه اقتصادی» دانست. و این بدان معناست که جامعه جهانی آماده شده است تا الگوهای موجود برای حکمرانی در جوامع مختلف را مورد بازبینی قرار دهد؛ و این از بهترین آثار «جهانی شدن» (globalization) است که در دهه ۷۰ مطرح شد و به چالشی بزرگ در دهه‌های بعد تا امروز تبدیل گشت. اما این تغییرات نمی‌تواند تنها در سطح ساختار حکومت‌ها مطرح گردد، بلکه تحول اساسی باید در سطح تفکرها و نظریه‌های راجع به انواع حکومت، به‌عنوان بنیاد اندیشه سیاسی در ارتباط با اداره جوامع بشری ایجاد شوند.

بنابر این ما در شرایط ویژه‌ای هم در قلمرو دینی و هم در زمینه سیاست جهانی قرار گرفته‌ایم؛ زیرا از طرفی تحقق نظم نوین سیاسی را ایجاد وسیع آن مستلزم تحولی بنیادین در تفکر سیاسی راجع به حاکمیت و امکان آن در شیوه

۱. و بنا به مضمون قول سهروردی، این کور با عصایش در حال سیر و وصول به قله‌های عرفان است. در سن مسیر، یقیناً گام بعدی او ادراک «سرمایه معنوی» است. آیا ما مسلمانان به چنین سرمایه‌های عظیمی که از طریق وحی می‌توانستیم درک کنیم، دست یافته‌ایم؟ آیا خود یا استفاده از «سرمایه الهی» (فراتر از سرمایه معنوی)، در معرفی آن به جامعه بشریت پیشگام بوده‌ایم (برای آشنایی با مقصود نویسنده از تعبیر «سرمایه الهی» و آثار آن به پاورقی ص ۲۰۲ در رابطه با بحث ضد مراجعه نمایید). و از ابزار حکومت، برای ایفاء چنین رسالتی بهره برده‌ایم: الَّذِينَ إِنْ مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (۴۱ از سوره حج).

حکومت می‌باشد و از طرف دیگر حرکت تکاملی اندیشه «حکومت دینی» در بستر اداره جامعه با چالش‌های مهمی روبرو است که فائق آمدن بر آنها، نیازمند دگرگونی اساسی در افق‌های تفکر فقهی امروز ماست. (بخشی از این چالش‌ها را در مبحث مربوط به استصلاح در همین جلد مطرح نموده‌ام.) اما در این میان توجه به این نکته لازم است که اگر فقه را بر اساس رویکرد ویژه حضرت آیت‌الله خمینی (عج) با تبیین «تئوری جامع اداره جامعه از تولد تا گور» مورد عنایت قرار دهیم، تنها نیازی به کپی‌برداری از نظریه‌ها و ساختارهای راجع به حکومت در عصر حاضر نخواهیم داشت که استفاده از تئوری‌های مدیریت سیاسی عصر حاضر نیز نامرئی است؛ اما شناخت مسایل مربوط به اداره جامعه به‌ویژه در سطح جامعه جهانی، نیازمند احاطه شامل بر امور متفاوتی است که بالتبع راه‌حل‌هایی متفاوتی را نیز اقتضا می‌کند.

اینک این سؤالات اساسی مطرح می‌گردد:

«آیا نیاز امروز ما به تحریر حادی، صحیح و سریع در فقه و فقهات، پاسخی مناسب دریافت خواهد نمود؟».

«فقه در چنین شرائطی، چگونه با استفاده از کدامین متدولوژی می‌تواند با استفاده از تجربیات علمی و عملی تاریخی‌اش، پاسخی صحیح، عملی و مؤثر به نیازهای امروز جامعه بشری بدهد و ما را نسبت به آینده دنیوی و اخروی امیدوار سازد؟».

در این کتاب نویسنده، به‌منظور دست‌یابی به پاسخی روشن برای سؤال فوق، تمامی تلاش علمی و تحقیقی خویش را به‌کار گرفته تا تا حد حفظ بستر تاریخی مباحث اصول فقه و صیانت از آن، متدولوژی مناسب با مسئله امروز را به‌ویژه با استفاده صحیح از ابزار عقل (در حوزه ادراک و صدور حکم) سناریوی اصول و قواعد حاکم بر آن را ارائه نماید.

اکنون باید توجه داشته باشیم که فقه در بستر تاریخی‌اش همواره در صدد کشف احکام موضوعه الهی در رابطه با سؤال از چیستی احکام الهی است. بنابر این مراد از فقه استدلالی، بیان حکم به استناد ادله‌ای است که بتواند انتساب حکم استنباط شده توسط فقیه را به پروردگار، اثبات نماید. بدین ترتیب فقیه برای دست‌یابی به چنین ادله‌ای باید به «منابع احکام الهی» مراجعه کند. این منابع شامل دو دسته دلیل می‌باشند: ادله لفظی و ادله غیرلفظی. در جلد اول این کتاب مسائل مربوط به ادله لفظی و به‌ویژه متدولوژی استفاده از آنها مورد بحث قرار گرفت؛ تا

از این طریق امکان استفاده از دو منبع اصیل احکام الهی یعنی قرآن و سنت پیامبر و اهل بیت ایشان (علیهم السلام) فراهم گردد.

اینک در جلد دوم، پس از تبیین ادله غیر لفظی، یعنی احکام عقلی و اجماعی، متدولوژی استفاده از آنها را مورد بحث قرار می‌دهم. اما تلاش اساسی‌ام بر این است که متدولوژی استفاده از این منابع برای پاسخ به سؤال فوق‌الذکر شناسایی شود. در همین راستا سؤالات بنیادین چرایی و چگونگی احکام به سؤال از چیستی احکام الهی ضمیمه شده و غنای فقه مورد نیاز ما را به فضل و مدد الهی دید می‌آورد.

در پایان، برخود لازم می‌دانم تا از زحمات همه مسئولین به‌ویژه مسئولین حتمی انتشارات دانشگاه، جناب آقای سید علی علم‌الهدی و همکاران ایشان صمیمانه تشکر نموده، عزت، سربلندی، سلامتی و موفقیت روزافزون همگی آنان را از درگاه پرورگار متعال درخواست کنم.

من الله التوفیق و علیه التکلان

سعید رجحان

ذیقعه ۱۴۷۲ آبان ۱۳۸۵

نوامبر ۲۰۰۶